

KIRGIZİSTAN: NEREDEN NEREYE VE NASIL?

Kırgız Cumhuriyetinin bağımsızlığının 5. yılı arifesinde "bilig" dergisinin değerli okuyucularının dikkatine Kırgızistan'ın milli ekonomisinin Sovyet döneminde elde ettiği neticeleri, yaşadığımız günlerde merkezi ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin seyri ve şimdiki dönemin güncel problemleri hakkında ülkenin priorite dallarından olan tarım misaliyle genel bilgiler sunmak istiyoruz.

Kaldı ki, makalenin konusu da adı geçen derginin aydınlatma faaliyetlerinde önem verilen konulara göre, yani Türk dünyasının sosyoekonomik gelişmesinin müşterek problemlerinin biri olarak seçilmiştir.

Dolayısıyla biz de okuyucularımızın dikkatini ekonomik, siyasal ve sosyal hayatı güçlü bir şekilde etkileyebilecek durumda olan işsizlik problemine çekmede yarar gördük.

Bilindiği gibi işsizlik piyasa ekonomisinin ayrılmaz parçası olarak, sanayileşmiş ülkelerin yanı sıra ilerlemeye başlayan ülkelerde de giderek büyümekte ve güncel bir problem haline gelmektedir.

Kırgız Cumhuriyeti 31 Ağustos 1991'de kuruldu. Milli Parlamento Kırgızistan'ı egemen, bağımsız, kendi topraklarına, bütünlüğüne ve bölünmezliğine sahip, demokratik hukuk devleti olarak ilan etmiştir.

Kırgızistan kuzey ve kuzeybatıda Kazakistan, güneybatıda Özbekistan, güneyde Tacikistan, güneydoğuda Tanrı dağlarının bir parçası olan Kökşaalatau sıradağları ve Çin (Doğu Türkistan) ile sınırları bulunan 198.500 metrekarelik yüz ölçüme sahip Tanrı Dağları ve Pamir Dağları'nın karlı ve buzlu eteklerinde bulunan, şiddetli depremlerin olduğu bir ülkedir. Kırgızistan'ın yüzölçümü Portekiz, İsviçre, Belçika ve Hollanda'nın yüzölçümlerinin toplamına eşittir.

Kırgızistan doğudan batıya 900 km., kuzeyden güneye 410 km. uzunluğundadır ve ülkenin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 2750 metredir.

Kırgızistan'ın kuzeydeki uç noktası Roma'yla aynı enlemindedir, güney noktası ise Sitsilya (Sicilya) adasıyla aynı enlemindedir.

Kırgızistan topraklarının %93'ü dağlarla kaplıdır. Bu dağlar 3/4'ünün deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1500 metrenin üzerindedir. Yine bu alanın büyük bir kısmı (%41'i) 3000 met-

Dr. Bahtigül KALAMBEKOVA

*Kırgızistan Cumhuriyeti
Ankara Büyükelçiliği 'nde Diplomat*

re yükseklikte bulunur ve yılın 6 ayında kar ve buzlarla kaplıdır.

Kırgızistan, -diğer bir deyimle- binlerce akarsuyun beslediği sayısız gölleriyle, Tanrı Dağlarından oluşmuş bir yayla ülkesidir ve 84 milletin temsilcilerinden oluşan 4.5 milyonluk nüfusu vardır.

Ekonomiye Geline; Sovyetler Birliđi dağıldığında Kırgızistan'ın sanayi sektörü gelişmiş durumdaydı. Makine sanayii, araba, elektronik hesap makineleri, tezgahlar, pres-tasnifçi makineler, elektrikli motorlar, elektrik lambaları üretiyordu.

Civa, antimon, altın, kömür, diğer madenler ve petrol yatakları işletilmiş, büyük hidroenerji sistemi kullanılmıştır.

Yapı endüstrisi, yapı gereçleri, mobilya, kumaş, konfeksiyon olarak tekstil ürünleri, ayakkabı üretilip piyasaya sürülürdü.

Büyük ölçüde tarıma dayalı ekonomik yapıya sahip bulunan Kırgızistan'da sanayi, özellikle hafif sanayi ve mikroelektronik alanlarında gelişmiştir. Başlıca sanayi kolları metalurji, petrol, doğalgaz, elektronik, demirdışı metaller, elektrik motorları, gıda prosesi, konservecilik, deri ürünleri, ceviz mobilya, kömür madenciliği, konserve et ve şeker rafinerileri alanlarında yoğunlaşmıştır.

Ekonominin temel öğeleri olarak inşaat, ulaştırma, haberleşme ve ticaret de önemli yer tutmaktadır.

Topraklarının %7'si tarıma elverişli olan ülkemizin başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, tütün, kenevir, yağlı tohumlar, şeker pancarı, üzüm, şeker kamışı, haşhaş, mısır, meyve ve sebzedir. Tarıma elverişli arazinin %72'si sulanabilmektedir ve sulama kaynaklarının uzunluğu 30.000 km. civarındadır.

Dağlık bir ülke olması nedeniyle hayvancılık yaygın olarak yapılmaktadır ve önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Ülke, eski Sovyetler Birliđinin başlıca yün üreticilerinden olup, Rusya ve Kazakistan'dan sonra 3. Sırada yer almaktadır. Hayvancılık alanında tabaklanmış deri ve ipek üretimi de önemli bir yer tutmaktadır.

Gıda endüstrisi et, süt ve tahıl ürünleri, şekerleme ve pasta ile içki üretmiştir.

Yıllarca, çok geniş bir alanda büyük bir nüfusun her türlü ihtiyacı, merkezi planlama yolu ile sağlanmaya çalışılmıştır. Sovyetler Birliđinin diğer Cumhuriyetleri gibi Kırgızistan'ın ekonomisi

de estansif teknolojiler kullanımına değil, tabii kaynakları ekstansif şekilde benimsemeye dayanarak gelişmiş. Fakat hammaddelerin bolluğu yüzünden büyüme hızı ve kalkınma oranları sağlanmış, bu maddelerin tükenmesi veya azalması halinde verim düşmesi ortaya çıkmıştır.

Bugün Kırgızistan'ın ekonomisi, üretimde gerileme, işsizlik artışı, gıda ve tüketim mallarının azlığı gibi birtakım sıkıntılarla karşı karşıya gelmiş durumdadır. Halkın hayat seviyesi de giderek düşmektedir.

Sovyetler Birliđinin çökmesiyle, bölgeler arası bağlantı ve branşlar arası ilişkiler bozulmuş, sanayi ürünlerinin üretimi düşmüş, ekonomik dengelerin bozulması hızlanmış, ihracat ve üretim azalmış, mesken yapımı ve sosyo-kültürel tesislerin halk hizmetine sunulması çalışmaları kısılmıştır.

Gerçekleştirilmeye başlanan zirai reformlar, tarımda yeni yapılanmaya yönelik olarak, geleneksel işletmelerin (kolhoz solhozların) reorganize edilmesini gündeme getirdi. Şimdi onların yerine küçük ve orta büyüklükteki kooperatifler kuruldu. Bu vesileyle kırsal bölgelerde işsizlik oranı hızla büyümeye başladı.

Bütün diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi, Kırgızistan'da da toprak mülkiyetinin özelleştirilmesi sırasında, tepkisel bir davranış sonucunda toprağın çok küçük parçalara bölünmesi söz konusu oldu. 1992'den bu güne kadar yaklaşık 10.000 Kolhoz-solhozun mülkiyeti özelleştirilmiştir. Bu yeni sistemin 3-4 senelik uygulaması böyle küçük kooperatiflere dayalı tarım işletmeciliğinin verimlilikten uzak olduğunu gösteriyor.

Üstelik bütün küçük işletmeler kırsal nüfusun emeğini karşılamak için yeterli kapasiteyi edinmemiş durumdadır. İşin en zor taraflarından biri de yeni sistemin kurallarına göre iş gücünün, bir kooperatiften diğerine geçebilme ve iş bulabilme imkanları belli bir ölçüde sınırlanmış, formalite olarak şu veya bu kooperatife üye olunması, mülkiyet sahibi işletmeye bağlılık aranması, bazı zorluklar çıkarabilmektedir.

Kırsal bölgelerdeki emek arzının geleneksel darlığı da mevcut durumu karıştırıyor. Oradaki tarım işletmelerine bağlı olarak kurulmuş sanayi, üretim, ulaştırma, haberleşme işletmeleri, eğitim sağlık kültür ve çocuk müesseseleri de reorganize olmak zorunda kalmıştır. Demek ki, giderek işyerleri azalıyor ve iş bulma imkanlar daralıyor.

Böylece, bugün işsizlik problemi, hiçbir zaman olmadığı şekilde şiddetli bir hale gelmiş olup, bunun tedbirlerini alma zarureti doğmuştur. Bu yönde en önemli olan da boş işgücünü yerinde tutabilmektir. Çünkü kırsal nüfusun iş aramak için şehirlere akım, onu kabul etmek için hazır olmayan yerlerde de emek, barınak ve tüketim piyasalarına büyük baskı yaratıyor. Yani Türkiye'deki (Kırgızistan için önceden bilinmeyen) "gecekondulaşma"nın belirtileri görülmeye başlamış, aynı zamanda bazı güncel problemlere yol açmaktadır.

Bu durumda, yetkili makamlar mevcut problemleri çözmeye ve tahmini problemleri önlemek için gereken tedbirleri almaya çalışıyor. Bu alanda devlet politikasını gerçekleştirmek üzere, yerel makamların etkilerini güçlendirme ve sorumluluklarını artırma çalışmaları gündemdedir.

Yapılacak işlerin en önemlisi, halkın iş, tüketim, sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için gereken şartları bir an önce oluşturmaktır.

Ülke nüfusunun %62'sinin ve Kırgızların %80'den fazlasının kırsal bölgelerde yerleşmiş olduğu ve yukarıda belirtildiği gibi topraklarının sadece %7'si tarıma elverişli olduğu halde ve ayrıca topraklarına göz koyan komşularının bulunması yanısıra, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin önemli kaynakları bulunması Kırgızistan'ın geçiş dönemi meselelerinin önemini artırmaktadır.

Belirtmek gerekir ki; bu devleti yeniden kurmak, bütün ilişkileri adeta yeniden düzenlemek, büyük bir sosyal değişim olayına girişmek demektir. Bu da oldukça zor ve uzun zaman alacak bir konudur. Oysa ülkenin kaybedecek zamanı kalmamıştır. Bir an önce bu dünya ile bütünleşmek istenmektedir. Bugün Kırgızistan 120'den fazla ülke ile ikili ilişkiler oluşturmuş ve 30'dan fazla uluslararası teşkilatın üyesi olmuş bir devlettir.

Yatırım ve ticaret konularında çok önemli olan ortak yatırımlar, yabancı sermaye, bankacılık, özel mülkiyet ve özelleştirme, kambiyo, gümrük ve dış ticaret kanunları çıkmış, uygulama başlamıştır. Fakat uygulamanın yön ve yöntemlerini bilen eğitilmiş insanların, elemanların yeterli olmaması işin hızlı gitmesini engellemektedir. Dolayısı ile, piyasa ekonomisinin çeşitli alanlarında çalışabilecek insan gücü yetiştirmek için ilave eğitim ve staj faaliyetlerine büyük önem verilmektedir.

Değişik bir uygulamayı hemen belirtmekte yarar vardır: Ülkemizde yeni bir işadamı grubu, yavaş da olsa doğmaktadır. Daha da önemlisi bürokraside insanların artık özel işlerini, işletmelerini kurarak çalışmalarını söz konusudur. Zira, yetişmiş insan gücü kaynağını eski bürokrasi kadroları oluşturmaktadır.

Ekonomideki mevcut durum hakkında geniş bir şekilde bilgi verirken, bazı güncel meseleleri ortaya koymuş olduk.

Kırgızistan Nereye?

Acaba, Kırgız halkı zamanın imtihanından geçebilir ve şimdiki sıkıntılı şartlara katlanabilir mi? Günümüzün zorluklarını yenmek için gereken iradeye ve güçlü ruha sahip midir?

Kendi tarihinde Kırgız halkı, çeşitli olaylarla karşılaşırken, kararlılığını ve güçlü iradesini defalarca göstermiştir. Kırgızlar her zaman yeniliklere açık, kavrayışlı ve yeni şartlara kolayca uyabilmenin örneklerine sahip olmuştur.

Kırgız milletinin oluşması, karmaşık bir karakter göstermiş, asırlar boyu komşuluk bağlantıları, müşterek kültür, köklü gelenekler ve tecrübe zenginliğine sahip olmuştur.

Kırgızistan halkının mantalitesi, eğitime olan büyük saygısıyla özellik arz eder. Aileler, aile efradından her kişinin yüksek tahsil yapması için büyük fedakârlıkları göze almıştır. Bu bakımdan günümüzde işsizlerin büyük çoğunluğunu yüksek tahsilli uzmanlar oluşturmaktadır. Onlar, biraz önce sahip oldukları işyerlerini, adı geçen reorganizasyon nedeniyle kaybetmişlerdir.

Kırgız ortak düşünüş tarzının diğer bir özelliği de, büyüklere aşırı ölçüde saygıdır. Ailelerin iş hayatında ve kendi işlerinde, kabile ilişkilerinde karşılıklı anlayış ve karşılıklı fedakârlık, daima yardıma hazır olmak, ortak karakterdir.

Aile, kendi içinden birinin başına gelen hayat zorlukları karşısında onu tek başına bırakmaz. Aksine davranmak milli ve ahlaki değerlere aykırı olur ve ailenin -veya kabilenin- şerefini kaybetmesi anlamına gelir. İnsanların özel hayatında kamuoyu ve komşuların saygı ve görüşleri büyük önem taşımaktadır.

Kırgız halkı sabırlı ve fedakârdır. Şimdiki ekonomik zorluklara da cömertçe tepki gösterecektir. Birbirine mümkün olduğu kadar yardımcı olacak, birbirine dayanacak ve herhangi bir ihtilafa yer vermemek için tedbirli davranmayı bilecektir.

Bunların yansira, halkın mantalitesinde komünist rejimden ve eski geleneklerden miras kalmış bazı farklı unsurlar da bulunuyor:

Birincisi, inisiyatif ve kararlılığın yeteri kadar olmaması. Yukarıdan birinin emri üzerine hareket etme alışkanlığı var. İkincisi de, milletin her şeyi devletten bekleme alışkanlığıdır.

Ayrıca belirtilmesi gereken bir nokta; Sovyet döneminde komünist ideolojinin temel ilkelerinden gelmekte ve ticaretle uğraşan insanlara küçümseyici, alaycı bir bakışla bakmak yerleşmiş. Bundan dolayı piyasa ekonomisindeki alış-veriş ve satıcılık işlerini başlangıçta yadırgamışlardır.

Geleneksel bir ticari töre oluşmamış, henüz yeni yeni oluşmaya başlamıştır.

Kırgızistan halkının mantalitesi olarak yukarıda vurgulanan özellikleri dikkate alınarak, insan gücü potansiyelini, ülkenin sahip olduğu tabii kaynakların, ekonomik kalkınma ve ülkenin çıkarlarına uygun kullanabilmek söz konusudur.

Sabırlı, çalışkan, ne kadar büyük zorluklar olursa olsun iradeli ve kararlı olabilen, her zaman büyüklerine saygılı ve küçüğüne sevgi gösteren Kırgız halkı, yeni sosyo-ekonomik sisteme geçiş devrinin derin problemlerinin üstesinden gelecektir. *Biz Kırgız halkına inanıyoruz.*